

ძველი ქართული თხრობის ერთი ტექსტლინგვისტური
თავისებურება: დაკავშირება და არადაკავშირება

ისტორიული და ლიტერატურული ურთიერთობის გამოკვლევა ყველაზე ზშირად გულისხმობს კონკრეტული დამთხვევებისა და გავლენის შემთხვევების აღწერას და მათი მიზეზების ახსნას, მაგრამ ლიტერატურული ურთიერთობა მუდამ არა მარტო ბიოგრაფიის, მოტივების და სხვა დეტალთა და დამოკიდებულებათა ფორმირებაში, არამედ ტექსტის ფორმირებაშიც, და ეს ფორმირება ზოგ შემთხვევაში ენის უსაჩინო თვისებებს ემყარება. ჩემი ნაშრომი შეეხება ასეთ უსაჩინო თვისებას, ქართული ენის ერთ-ერთ ყველაზე მოკლე სიტყვას და მის განაწილებას. წინასწარი მსჯელობა მინდა წარმოვადგინო უბრალო კავშირის და-ს ტექსტობრივი მნიშვნელობის შესახებ.

კავშირი და-ს ხშირი ხმარება არის ძველი ქრისტიანობის ლიტერატურული ენების ერთ-ერთი საერთო ნიშან-თვისება და ახასიათებს ამ ლიტერატურის თავისებურ სტილს და კავშირის სიხშირე ძველ ქართულ მწერლობაში ცნობილი ფაქტია. კორნელი დანელიას (1979, 1983, 1988...) ფუძემდებლურმა შრომებმა კალკირების გავლენა დაამტკიცა, რის შედეგადაც ქართული თარგმნილი ტექსტები არ განახვადებიან სემიტური ან ბერძნული დედნებისაგან და ამის გამო და-ს ხმარება ორიგინალურ ტექსტებშიაც დამკვიდრდა სტილის ნორმალურ ნიშნად. შემდეგ ზურაბ სარჯველაძემ და მე (Boeder, 1983) ვნახეთ, რომ დამატებითი ფაქტორიც მისაღებია სათვალავში, სახელდობრ, ძალიან ძველი სინტაქსური იზოგლოსა, რომელიც, ჩვენი ვარაუდით, აერთიანებდა ძველი ახლო აღმოსავლეთის, საბერძნეთისა და საქართველოს ენებს. მაგრამ ამ ისტორიული თვალსაზრისის მიუხედავად იმის კითხვა, თუ როგორი განაწილება და ტექსტობრივი ფუნქცია ჰქონდა ამ ნაწილს. შეიძლება კაცმა იფიქროს, რომ ქართველმა მწერლებმა შემთხვევით აქა-იქ დასვეს ამ ნაწილს რაღაც რაოდენობა სტილის შექმნის მიზნით. ძველი ჰაგიოგრაფიული ტექსტების გამოკვლევამ კი დამარწმუნა, რომ ამ კავშირსაც თავისი მკაცრი განაწილება აქვს და გარკვეულ ტექსტობრივ ფუნქციას ასრულებს. ხოლო, მაშინ და და მთავარი სიტყვებია, რომლებიც ქმნიან მაერთებელი კავშირების პარადიგმას. ამ სიტყვების გარდა კიდევ გვაქვს ნული, ე. ი. უკავშირო წინადადება. დავუშვათ, რომ ვიცით ხოლო და მაშინ კავშირების სპეციფიკური მნიშვნელობა, მაშინ დარჩება და კავშირისა და ნულის მნიშვნელობისა და დაპირისპირების პრობლემა. მართლაც, პირველი შთაბეჭდილება ისაა, რომ ორივე საშუალება ერთნაირ მიმართებას გამოხატავს დამოუკიდებელი წინადადების შუაში, და რომ ყველა ნულის ნაცვლად შეიძლება დაისვას და. ჩვენი მიზანია წარმოვადგინოთ მოსაზრებები, რომელთა მიხედვით ეს შთაბეჭდილება გაყალბდება.

უწინარეს ყოვლისა კი უნდა განვიხილოთ და ნაწილს მნიშვნელობა. ლოგიკური ნაწილს მნიშვნელობა, მართალია, ზუსტადაა განსაზღვრული ეგრეთ წოდებული „ჭეშმარიტების ცხრილების“ საშუალებით, მაგრამ ბუნებ-

9. მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1994, № 1—4.

“Zveli Kartuli txrovis erti tekstlingvisturi tavisebureba: dakavširebuleba da arakavširebuleba”
[Eine textlinguistische Eigenart der altgeorgischen Erzählung: Verknüpftheit vs. Nicht-Verknüpftheit], *Macne*. Enisa da literaturis seria 1994 [1996], 1-4

რივი ენის კავშირი და და ლოგიკური ნაწილაკი „და“ ძალიან განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან¹. მაგალითად, „A და B“ ლოგიკურად ერთი და იგივეა, რაც „B და A“. მაგრამ ვიცით, რომ კომუტაციის წესი ბუნებრივ მეტყველებაში არ მუშაობს პრაგმატული მიზეზების გამო. მაგალითად, შევადაროთ ერთი წინადადების ორი ვარიანტი: (1) ესე თქუა და წარვიდა მათ თანა (შუშ. V. 28) სხვას ნიშნავს, ვიდრე:

(1) წარვიდა მათ თანა და ესე თქუა.

პრაგმატული პრინციპების მიხედვით ვიცით, რომ მოთხრობა იკონიურად მოსდევს ამბების მიმდინარეობას, ე. ი. რაც პირველად მოხდა, პირველ წინადადებაში გამოიხატება, რაც შემდეგ მოხდა, მომდევნო წინადადებაში. ამ პრაგმატული პრინციპის დარღვევა ენობრივი საშუალებებით უნდა აღინიშნოს, მაგალითად:

(1') იმის წინ, რომ წავიდა, ეს თქვა.

მაშასადამე, და კავშირი მთხრობელის ენაში სიმეტრიული არ არის.

არის კიდევ სხვა თვისება, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა უნდა მივანიჭოთ ჩვენს საკითხთან დაკავშირებით: და კავშირით გაერთიანებული ერთეულები ერთმანეთის მსგავსი უნდა იყოს². მაგალითად, შემდეგი წინადადება არ არის მისაღები:

(2) სამოცდაათი წლის წინათ თბილისის უნივერსიტეტი დაარსდა და ხევსურეთში გრილოდა.

არ ვიცით, ეს ორი ფაქტი როგორ გავაერთიანოთ ერთი ცნებებით, არ ვიცით, რა საერთო ცნებაში³ მოვათავსოთ ისეთი სხვადასხვანაირი ფაქტები, როგორცაა უნივერსიტეტის დაარსება და მთის სივრცე. და კავშირი კი ზუსტად იმავე ნიშნავს, რომ გაერთიანებული ფაქტები რაიმე ნიშნით მსგავსია. „A და B და C“ ნიშნავს: „A ჰგავს B-ს და B ჰგავს C-ს“, A და B და C ცნებითად პარალელურია⁴, და A და B და C ქმნიან პარადიგმას. შეიძლება და კავშირიანი თანწყობილი წინადადებები გარკვეული თვისებებით განსხვავდეს და-თი დაკავშირებული დამოუკიდებელი წინადადებების თანამიმდევრობისაგან, მაგრამ ორივე ტიპი ერთნაირია იმ ნიშან-თვისებით, რომ და კავშირი მოითხოვს გაერთიანებული ერთეულების მსგავსებას და ამავე დროს (როგორც ყველა პარალელიზმი და პარადიგმა) არამსგავსებასაც⁵. ავიღოთ კიდევ ერთხელ ჩვენი მაგალითი (1): ერთეული ესე თქუა და ერთეული წარვიდა მათ თანა სხვათა შორის ემსგავსებიან ერთმანეთს და პარალელურია იმ ნიშნის მიხედვით, რომ ორივე მომხდარი ფაქტის ანახვაა, მაგრამ ასეთი მსგავსება და პარალელიზმი არა გვაქვს ისეთ წინადადებაში, როგორცაა:

(1'')* ესე თქუა და წარვედ მათ თანა!

ეს იმიტომაა, რომ პირველი ერთეული მომხდარ შემთხვევას ნიშნავს, მეორე კი — ბრძანებას. და ტექსტის მსგავს ერთეულებს ერთ ჯაჭვში აკავშირებს.

დასასრულ უნდა აღვნიშნოთ, რომ და კავშირის ხმარება სავალდებულო როდია. ახალ ქართულში შეიძლება გვქონდეს როგორც: ეს თქვა და წავიდა მათთან, ასევე: ეს თქვა. წავიდა მათთან — უკავშირო თანამიმდევრობით.

ამ თვალსაზრისით გადავათვალიერე ძველი ქართული მწერლობის რამდენიმე ტექსტი და აღმოჩნდა, რომ, მაგალითად, „შუშანიკის წამებაში“ და კავშირი თითქმის ყველგან გვხვდება, სადაც დასაშვებია, ე. ი. და-ს ან სხვა კავში-

რის გამოტოვება გამონაკლისს წარმოადგენს. ეს გამონაკლისი სხვადასხვა შემთხვევაში გვხვდება იქ, სადაც პირობები მოცემული არ არის.

ავიღოთ ასეთი შემთხვევები ცალ-ცალკე „შუშანიკის წამების“ ტექსტის მიხედვით:

(3) რაჲსა ველ-იწიფა ჩემ ზედა ცოლმან ჩემმან ესევითარისა საქმედ? აწ მივედით და არქუთ, ვითარმედ... (შუშ. IV 17).

აქ კითხვით წინადადებას მოსდევს ბრძანებითი წინადადება. სხვადასხვა სამეტყველო აქტი არამსგავსია და არაპარალელური, ე. ი. ილოკუციის განსხვავება გამორიცხავს და კავშირის ხმარებას. ასევე:

(4) აღდგ და მოვედ აღგილსა თჳსსა და ნუ ეგევითარი ზონებაჲ გიპყრიეს! უკუეთუ არა, თრევით მოგითრიო (შუშ. V 3);

(5) ნუ დაგიჭრებიეს, თუმცა მე მისა ცოლადღა ვიყავ. მეგონა მე, ვითარმედ... (შუშ. V 7);

(6) აწ მე მაიძულებთ ამას ყოფად! ნუ იყოფინ ესე ჩემდა! (შუშ. V 9);

(7) მიუძღუნაო სამკაული ესე მისი? ნუუკუე ითხოვდეს... (შუშ. VII 27) (მდრ. შუშ. XIII 2, XV 10, XVI 32, XVII 19).

მე ვთქვი, რომ და კავშირი პარალელიზმის ნიშანია. სტრუქტურულად პარალელური წინადადებისათვის კი დამახასიათებელია ის, რომ ერთი მეორეს მოსდევს უკავშიროდ:

(8) უკუეთუ სულითა ცხოველ არს იგი, ცოცხალმცა ხართ იგიცა და შენცა. უკუეთუ სულითა მომკუდარ ხართ, მოკითხვაჲ ევე შენი შენდავე მოიქეცინ (შუშ. II 9);

და უკუეთუ სულითა მომკუდარ ხართ... დასაშვები იქნებოდა, მაგრამ კავშირი ზედმეტია იმიტომ, რომ უკუეთუ სულითა ცხოველ... არ... / უკუეთუ სულითა მომკუდარ... არ... საესებით მკაფიოდ გამოხატავს პარალელიზმს. ასევე:

(9) მამამან შენმან აღჰმართნა... და შენ...; მამამან შენმან წმიდანი შემოიხუნა სახიდ თჳსა, ხოლო შენ დევნი შემოიხუნე; მან... ხოლო შენ...

ასპექტის მიხედვით განსხვავებაც გვაძლევს არამსგავსებას, მაგალითად:

(10) ცოლმან ჯოჯიკისმან მიართუა ღუნოჲ ჰიქითა და აფიულბდა მას, რაჲთამცა იგი ხოლო შესუა. ჰრქუა მას წმიდამან შუშანიკ რისხვით... (შუშ. VI 9).

აქ ზმნის ასპექტი იცვლება: აიძულბდა და ჰრქუა. ჰრქუა უკავშირობა. ასევე სხვა ადგილზე:

(11) თავსა თჳსსა ქუე დამართ სცემდა. სულთ-ითქუნა და თქუა... (შუშ. XII 8).

უწყვეტელი სცემდა უპირისპირდება წყვეტილს: სულთ-ითქუნა და თქუა. ეს არამსგავსება ნიშნავს არსებით სხვაობას. რატომ? ჩემი ვარაუდი შემდეგია: როგორც ვთქვით, და კავშირი თხრობაში ტიპურად ნიშნავს თანამიმდევრობას, ზედიზედობას, და რადგან თანამიმდევრობა მოითხოვს წინამავალი და მომდევნო მოქმედების განსაზღვრულობას, უსრული უწყვეტელი თავისი უნარით არ გამოდგება თანამიმდევრობის პირველ წევრად. სხვა მაგალითებია:

(12) დიდად მწუხარე ვიყავ და ვტიროდე ფრიად, მრქუა მე რისხვით (შუშ. XV 9);

(13) მადლსა მისცემდა მისა მიმართ მოწულობისა მისისათჳს, ვითარცა მამასა და მამა-მამუ-ძესა შემვედრა მე... (შუშ. XVIII 2).

არამსგავსება მაშინაც გვაქვს, როდესაც მთხრობელი ტექსტის დონეს შეცვლის:

(14) და ეგრეთ წმიდაჲ შუშანიკ თრევით მოითრია თიჯათა შიგან და ეკალთა ზედა ეკლესიით ვიდრე ტაძრამდე, ვითარცა მკუდარი, მიეთრია (შუშ. VIII 15).

აქ უკავშირო წინადადება ვითარცა მკუდარი მიეთრია გადახრას წარმოადგენს ძირითადი თხრობიდან, მთხრობელი შემთხვევების ჯაჭვის გარეშეა. ესაა მთხრობელის შედარება და კომენტარი. ასევე გვაქვს:

(15) რამეთუ ექუსი წელი ციხესა მას შინა, აღასრულა და წესიერებითა საღმრთოთა ყუაოდა (შუშ. X 25).

მერე იაკობ ცურტაველი გვიყვება, რა გააკეთა წმინდა შუშანიკმა ამ ექვს წელს და თხრობას აგრძელებს უკავშირო წინადადებით:

(16) განაბრწყინა და განაშუენა ყოველი იგი ციხე სულიერითა მით ქნარითა (შუშ. X-28).

აქ კიდევ გვაქვს თხრობისა და კომენტარის დაპირისპირება. და კავშირის უქონლობა ტექსტს აძლევს სხვადასხვა დონის რელიეფს.

ზოგ შემთხვევაში კომენტარი მიზეზს წარმოადგენს, მაგალითად, ამ წინადადებაში:

(17) ჰირი შენი ჰირი ჩუენი არს და სიხარული შენი სიხარული ჩუენი არს (შუშ. III 17).

ამას მოსდევს ამ გრძნობის ახსნა უკავშირო წინადადებაში:

(18) ჩუენი არა ხოლო თუ დედოფალი ოდენ იყავ, არამედ ჩუენ, ყოველთა, ვითარცა შეილთა, გუხედევდ (შუშ. III 18).

ორი სხვადასხვანაირი დონე მაშინაც გვაქვს, როცა მთხრობელი ზოგადი შენიშვნადან გადადის მაგალითების მოხმობაზე:

(19) რაჲ ვის უქმდა, მიემადლებოდა... უშვილოთა შვილი, სნეულთა კურნებაჲ, ბრმათა თუალთა ახილვაჲ. იყო ვინმე დედაკაცი ერთი სპარსი მოგვ... (შუშ. XI. 6).

სპარსი დედაკაცი აქ ზოგადი გამოვლენის ერთ-ერთი მაგალითია და სხვა დონეს ეკუთვნის.

რადგან და კავშირი მიუთითებს მსგავსი ერთეულების თანმიმდევრობაზე, და-ს უქონლობა შეიძლება არღვევდეს ამ თანამიმდევრობას:

(20) და ვითარცა მიიწია, მძლავრ შე-ხოლო-ვიდა და თაყუანის-სცა პატიოსანსა ჯუარსა და მოიკითხა წმიდაჲ შუშანიკ. თანა დაუჯდა და ჰკითხვიდა საღმრთოთა მათოვს (შუშ. XVI 4).

აქ თანა დაუჯდა და ჰკითხვიდა... ემთხვევა ფრაზას თაყუანის სცა... და მოიკითხა... პირველ წინადადებაში, მაგრამ ცალკე ერთეული თანა დაუჯდა არ უდრის ცალკე ერთეულს მოიკითხა. და-თი დაკავშირებული ერთეულები შედარებით უფრო ახლოს დგას ერთმანეთთან, და-ს უქონლობა კი ქმნის თანწყობილი წინადადებების ორ მთლიანობას.

ცალკე დგას პირდაპირი მეტყველება. პირდაპირი მეტყველების მომდევნო წინადადების დაწყებისში „შუშანიკის წამების“ ტექსტში დაახლოებით 80-ჯერ გვაქვს კავშირები (და, ხოლო, მაშინ, მერმე), მაგრამ 10-ჯერ პირდაპირ მეტყველებას მოსდევს უკავშირო წინადადება, მაგალითად:

(21) ხოლო მან მრქუა მე: „რაჲსა მკითხავ ამას?“ და მე მიუგე და ვარქუ მას: „მტკიცედ სდგაა?“ და მან მრქუა მე: ნუ იყოფინ ჩემდა, თუმცა ვეზიარე საქმეთა და ცოდვთა ვარსქენისთა“ (შუშ. III 21).

უკავშირო წინადადება მოსდევს:

(22) მე მიუგე და ვარქუ მას: „მწარე გონებაჲ აქუს მას...“ ხოლო მან მრქუა მე: „უმჯობეს არს...“ და მე ვოქუ: „ეგრეთ არს“ (შუშ. III 24).

ისმის კითხვა: რა განსხვავებაა საკავშირო და უკავშირო ფორმულებს შორის? პირდაპირი მეტყველების ბოლო ორაზროვანია: თუ გავითვალისწინებთ მხოლოდ პირდაპირი მეტყველებისა და მომდევნო წინადადების განსხვავებას, მაშინ კავშირის უქონლობა მოხალღნელია. თუკი პირდაპირ მეტყველებას

თავის ცნობილ წერილში „Задачи поэтики“ ვიქტორ ჟირმუნსკის (Жирмунский, 1919) აღნიშნული აქვს, რომ და კავშირის ხშირი ხმარება ახასიათებს მსოფლიოს ყველა ერის თხრობით ლიტერატურას, მაგრამ და, როგორც ყველა ენობრივი ხერხი, სხვადასხვა ქანრობრივსა და ისტორიულ კონტექსტში სხვადასხვანაირ მნიშვნელობას იძენს. მართლაც, ძველ ქართულ თხრობით მწერლობაში და-ს ხშირი ხმარება უბრალოდ ხალხური და, ასე ვთქვათ, ბუნებრივად სავალდებულო როდია. უფრო მეტად და-ს ხმარება და გამოტოვება ახასიათებს იმ დროს თავისებურ ქანრობრივ სტილს და, რაც მთავარია, თხრობის ტექსტს აძლევს საყურადღებო აზრობრივ რელიეფს*.

შენიშვნები:

* მადლობას ვუხდის მერი დამენიას, რომელმაც გაასწორა ამ მოხსენების პირველი ვერსია. ტერმინ „დაკავშირებულების“ ნაცვლად ჯერ მქონდა „გადაბმა“, მაგრამ ნინო ჩიჩუამ მიმითითა, რომ ეს ტერმინი უკვე დაკავებულია: „გადაბმა“ გამოყენებული აქვს ნანა შენგელაას (1987; 78; 86; 99) თავის საინტერესო წიგნში და თარგმანია „cohesion“ და „coherence“ ტერმინებისა.

1. შდრ. Grice, 1975.

2. „Konstitutiv für die koordinative Verknüpfung zwischen Konjunkten ist deren Gleichartigkeit hinsichtlich einer Menge von Eigenschaften, die den Konjunkten als grammatisch determinierten Einheiten zukommen“ (Lang, 1977:37).

3. „Gemeinsame Einordnungsinstanz“ (Lang, 1977: 66—67).

4. Parallelisierungseffekt (Lang 1977: 47).

5. სრულიად იდენტური ერთეულები არ ერთიანდება. რბის და რბის წინადადებაც სირბილის სხვადასხვა დროს მაინც აღნიშნავს.

6. „a minimal requirement for successiveness between situations is that an endpoint (ე. ი. დასაწყისი ამ შემთხვევაში) of one situation must follow the endpoint (ე. ი. ბოლო) of the other [შემდეგი წინადადება, მაგალითად, მისაღები არ არის:]* They went outdoors after the moon was coming out. The lexical meaning of the connectives [ამ შემთხვევაში: after] requires a successive interpretation of situations, and progressive aspect does not allow this“ (Smith, 1983: 485).

მითითებული ლიტერატურა

შუშ. — მარტილობაა შუშანიკისი, ქართული და სომხური ტექსტები ჯამოსცა, გამოკვლევა, ვარიანტები, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ილია აბულაძემ, ტფილისი, 1938; და: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, თბილისი, 1963.

დანელია კორნელი: უცხო ენათა გავლენის კვალი ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების ენაში. 3. vav consecutivum-ის გადმოცემა თანამიმდევრობის „და“ კავშირით, შაცნე, ელს, 1979, 3: 90—98.

მისივე, ქართული სამწერლო ენის ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1983.

მისივე, უცხოენოვანი გრამატიკული ელემენტები ძველ ქართულ წერილობით წყაროებში, კრებულში: პირველი საერთაშორისო ქართველოლოგიური სიმპოზიუმის მასალები, თბილისი, 1988, გვ. 28—38.

შენგელაია ნანა, ტექსტის ლინგვისტიკის პრობლემები (ლექციების კურსი), თბილისი, 1987.

Жирмунский В. М., Задачи поэтики, 1919 (=Теория литературы, поэтика, стилистика, Ленинград, 1977, გვ. 15—54).

Boeder Winfried, „Und“ in den südkaukasischen Sprachen, Folia linguistica, 17: 287—326. (1983)

Grice H. Paul, Logic and conversation. კრებულში: Speech Acts (=Syntax and Semantics 3), New York, 1975. გვ. 41—58.

Lang Ewald, Semantik der koordinativen Verknüpfung (=Studia Grammatica 4), Berlin, 1977.

Smith Carlota S., A theory of aspectual choice, Language, 59. 479—501. 1983

ოლდენბურგის (გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკა) უნივერსიტეტი.
წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა
კ. წერეთელმა

**წაკითხულია მოხსენებად მეორე საერთაშორისო
ქართველოლოგიურ სიმპოზიუმზე (1988. 12.-14.X.)**